

НЕПОВНОЦІННІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПРИЧИНИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАСОБИ МІНІМІЗАЦІЇ

*Ганна Шарапа
Дрогобич*

Аналізуються причини формування такої якості дитини, як відчуття власної неповноцінності; розглядаються напрями та технології навчально-виховної роботи, які б мінімізували цю якість, забезпечили соціалізацію дитини як повноцінної особистості.

Ключові слова: дитина, особистість, неповноцінність, навчання, виховання, культура.

Неповноцінність є психопатологічним синдромом, зміст якого виявляється у стійкому переконанні особистості у власній неспроможності досягнути смисл і сенс основних видів людської діяльності і мислення, здійснити їх на рівні утвердження себе в колективі як повноцінної особистості. У роботі з такими дітьми (людьми) слід прийняти до уваги, насамперед, обставини, які можуть привести до виникнення в дитини неправильної позиції й стилю життя. Однією з перших серед них є органічна, фізична неповноцінність організму. Діти із цими недоліками бувають цілком зайняті собою, якщо їх ніхто не відволіче, не зацікавить іншими людьми. Порівняння себе з іншими приводить цих дітей до почуття неповноцінності, приниженості, страждання, це почуття може підсилюватися завдяки глузуванням товаришів, особливо це почуття збільшується у важких ситуаціях, де така дитина буде себе почувати гірше, ніж звичайна дитина. Але сама по собі неповноцінність не є патогенною. Навіть хвора дитина відчуває здатність змінити ситуацію. Результат залежить від творчої сили індивідуума, що може мати різну силу й по-різному проявлятися, але завжди визначальною метою.

До таких же результатів може привести й розпеченість. Виникнення звички все одержувати, нічого не даючи в обмін. Легко доступна перевага, не пов'язана з подоланням труднощів, стає стилем життя. У цьому випадку всі інтереси й турботи також спрямовані на себе, немає досвіду спілкування й допомоги людям, турботи про їх. Єдиний спосіб реакції на труднощі – вимоги до інших людей. Суспільство розглядається такими дітьми як вороже.

Не можна ігнорувати й такий процес, як своєрідна відстороненість дитини, «випадання» її з суспільно-життєвого простору, втрата товаришів і друзів, знедоленість. Знедолена дитина не знає, що таке любов і дружнє співробітництво. Вона не бачить друзів й участі. Зустрічаючись із труднощами, така дитина приймає їх поради чи просту участь з глибокою недовірою, не вірить у їх щирість, можливість перебороти власні суперечності за допомогою інших. Вона не вірить, що може заслужити любов і високу оцінку шляхом дій, корисних людям. Така дитина характеризується високим рівнем підозрливості, Вона практично нікому не довіряє. У неї немає досвіду любові до інших, тому що її не люблять, а вона платить іншим власною ворожістю. Звідси – нетовариськість, замкнутість, нездатність до співробітництва [1, 56].

Уміння любити інших вимагає розвитку й тренування. У цьому важлива роль членів сім'ї й, насамперед, матері й батька. Отже, в основі конфлікту особистості, в основі невротів і тривожності лежить протиріччя між «хотіти» (волі до могутності) і «могти» (неповноцінність), що впливають із прагнення до переваги. Залежно від того, як дозволяється це протиріччя, іде весь подальший розвиток особистості.

Необхідно підкреслити універсальність почуття неповноцінності. Дитина, будучи безпомічною, неминуче вважає себе нижчою в оточенні дорослих. Батьки, що зневажають дитину, що висміюють або проявляють недостатньо ніжності до неї, часто акцентують переживання дитини підпорядкованості. Мати грає особливо важливу роль у цьому процесі, тому що легковажне відношення до дитини, потурання всім бажанням ускладнюють набуття соціальних навичок. Структура родини теж може сприяти інтенсифікації почуття неповноцінності: єдина дитина стає об'єктом ненормальної значимості й вона присвячує залишок життя марним зусиллям відновити втрачену позицію. Старша дитина, коли перестає бути єдиною, часто настільки збентежена

втрата впливу, що надалі не може належною мірою використовувати свої здібності; друга дитина живе під тінню старшої й намагається її наздогнати, наймолодша може відчувати страх при суперництві. Крім того, є морфологічно й функціонально неповноцінні органи, які ускладнюють картину. З метою подолання почуття малоцінності людина прагне бути сильною і могутньою. Цілі, у широкому сенсі, персоніфікують безпеку й адаптацію. Результат прагнення до переваги буває успішним за умови, що людина керується засадами, що відповідають реальності. Дуже часто, однак, компенсаторні спроби приведуть до непрактичних цілей і в кінцевому рахунку до неврозів. Пошук сильної позиції детермінує всі дії людини, його розвиток і має наслідком засвоєння уніфікованого способу реагування на оточення.

Характер можна визначити як індивідуальний однаковий спосіб поведінки в ситуаціях на шляху до наміченої мети. Крім прямої боротьби за владу іноді застосовується інший підхід. Це втеча у хворобу. Людина може домагатися панування й змушувати інших пристосовуватися до своїх вимог шляхом демонстрації безпорадності. Неповноцінність органів теж приводить до двох типів реагування. Перший тип складається в заміні неповноцінного органа іншим, як у випадку розвитку в сліпого гострого слуху. Другий тип реагування представляє тривалу концентрацію на неповноцінному органі, що приводить до подолання неадекватності. Ілюстрацією є заїка, що став оратором. Особливо підкреслимо можливість скористатися почуттям неповноцінності, навіть геніальність можна інтерпретувати як вираження жагучого бажання компенсувати індивідуальний дефект [2, 114].

Західна цивілізація виставляє людину як символ влади. Мужність має на увазі верховенство, жіночність підпорядкованість. Тому кожний прагне досягти ідеалу мужності, це так званий «чоловічий протест». Таке поведінка частіше відзначається в жінок, але зустрічається й у чоловіків, особливо в невдах. Сексуальна активність завжди повинна розглядатися в аспекті стилю життя, що, у свою чергу, ґрунтується на ранніх дитячих прототипах. Людина із суспільним прототипом лояльно ставиться до партнера в любовних ситуаціях, а той, хто в дитинстві був змушений боротися за перевагу, схильний сексуальні відносини використовувати з метою маніпулювання. Любов є однією із трьох головних проблем; дві інші проблеми – це відносини до роботи й людей. Центральною із трьох установок вважається відношення до навколишніх.

Почуття неповноцінності бере свій початок у дитинстві. Це пояснюється так: дитина переживає дуже тривалий період залежності, коли вона зовсім безпомічна і, щоб вижити, повинна спиратися на батьків. Цей досвід викликає в дитини глибоке переживання неповноцінності в порівнянні з іншими людьми в сімейному оточенні, більш сильними і могутніми. Поява цього раннього відчуття неповноцінності позначає початок тривалої боротьби за досягнення переваги над оточенням, а так само прагнення до досконалості і бездоганності. Прагнення до переваги є основною мотиваційною силою в житті людини [3, 196].

Таким чином, фактично усе, що роблять люди, має на меті подолання відчуття своєї неповноцінності і зміцнення почуття переваги. Однак відчуття неповноцінності з різних причин може в деяких людей стати надмірним. У результаті з'являється комплекс неповноцінності – перебільшене почуття власної слабості і неспроможності. Виділимо три види страждань, випробовуваних у дитинстві, що сприяють розвитку комплексу неповноцінності: неповноцінність органів, надмірна опіка, відкидання з боку батьків.

У дітей з якою-небудь уродженою фізичною неповноцінністю може розвинути почуття психологічної неповноцінності. З іншого боку, діти, батьки яких надмірно їх балують, потурають їм в усьому, виростають недостатньо упевненими у своїх здібностях, тому що за них завжди усе робили інші. Їх турбує глибоко укорінене почуття неповноцінності, тому що вони переконані, що самі не здатні перебороти життєві перешкоди, нарешті, батьківська зневага дітьми, відкидання може стати причиною появи в них комплексу неповноцінності з тієї причини, що діти, що відкидаються, в основному почувають себе небажаними. Вони йдуть по життю без достатньої впевненості у своїй здатності бути корисними, коханими й оціненими по достоїнству іншими людьми. Кожний з цих трьох видів страждань у дитинстві може зіграти вирішальну роль у виникненні неврозів у зрілі роки.

В ряді випадків агресивна форма поведінки може бути наслідком переживання дитиною комплексу неповноцінності. Підставою такого припущення є наступне. Ситуація

розвитку гнітючої більшості дітей така, що особливості цієї ситуації з високою ймовірністю викликає в дитини переживання почуття ущербності, незахищеності, а також переживання недостатньої акліматизації прогнозу благополуччя власного майбутнього. Ці переживання по суті, і є переживаннями дитиною «комплексу неповноцінності». Агресивне поведіння в ряді випадків є, по суті, формою захисної поведінки. У свою чергу можна чекати, що прояв «захисної поведінки» вище в тих випадках, коли більш інтенсивно переживається комплекс неповноцінності [4, 184].

Одними з основних причин, що викликають комплекс неповноцінності, є:

- залякування, постійні покарання;
- постійна несправедливість, ставлення до дітей як до рабів.

Невизнання в сім'ї, остракізм серед однолітків, упередження вчителів роблять формування комплексу неповноцінності неминучим. Високий рівень домагань та страх невідповідності ним, невіра у власні сили, страх бути осміяним, неспроможність бути асертивним, обумовлюють високий рівень тривожності. Дисципліна без взаєморозуміння та любові веде до замкненості в собі, спричинює низьку самооцінку та комплекс неповноцінності, або ж, навпаки, дитина стає злою та агресивною. Дитина повинна знати, що батьки люблять її не за здібності, таланти, не за успіхи в навчанні, не за те, що сьогодні вона помила посуд чи гарно розповіла вірш перед гостями, – а, за те, що вона є такою, якою вона є з усіма її недоліками й невдачами [5, 53].

Підліткова психіка дуже вразлива. На будь-яке образливе зауваження, нехтування, образливе прізвисько підліток реагує набагато болючіше, ніж доросла людина.

Дорослий має можливість проаналізувати причину подібного до себе ставлення й заспокоїти себе, що воно викликано, наприклад, заздрістю, злістю, недоброзичливістю, кепським характером кривдника, тим, що той склочник або любить плітки й інтриги. Він може нормально відреагувати на образу чи не звернути на неї уваги, може поскардити з кривдником, обізвавши його у відповідь і отримавши від цього задоволення.

Підлітки ще не вміють аналізувати, чим викликане погане ставлення або образа, не вміють і правильно вести себе в складній ситуації. Вони не можуть розумно відреагувати на подію, яка ранить самолюбство, так як всі емоційні реакції ще недостатньо зрілі, тому зневага оточуючих їх дуже ранить. Реакцією на психотравматичну ситуацію можуть бути образа, сльози або замкнутість в собі.

Зовнішня бравада будь-якого підлітка, який демонструє своїм одноліткам або дорослим, що йому все дарма, «наплювати» на думку оточуючих, – це лише маска. Насправді, і хлопчики, і дівчатка дуже стурбовані тим, що про них думають оточуючі і з загостреною увагою стежать, яке враження справляють на однолітків і дорослих. Підлітки – емоційно чуйні й спостережливі, тонко помічають всі нюанси по відношенню до оточуючих.

Якщо щось не так, якщо він не такий, як інші однолітки, якщо вони його за це дражнять, – то це створює основу для формування комплексів.

У деяких підлітків комплекси виникають через те, що в цьому дуже важкому віці ніхто не каже їм підбадьорливих слів, які могли б надати їм упевненості в собі. Хоча прагнення підлітка до незалежності цілком природно, – все-таки думка батьків та інших дорослих людей має для нього дуже велике значення. Найголовніше, що потрібно підлітку – це моральна підтримка батьків.

Комплекс меншовартості може розвинути у підлітка через глузування однолітків, наприклад, з-за фізичної вади (кульгавості, порушення в будові особи, великого родима пляма на обличчі, бородавок, косоокості або чогось ще). Хлопці в цьому віці дуже жорстокі, вони не розуміють, як це боляче, коли є якийсь дефект зовнішності, над яким усі сміються. Підлітки, які страждають заїканням, і без того дуже соромляться свого дефекту мови, а коли їх передражнюють однолітки, – то це може стати нестерпною ситуацією. Знуцаються і над хлопцями, які сильно відстають від однолітків у фізичному розвитку [6, 311].

Формуванню комплексу неповноцінності сприяють такі риси характеру, як боязкість, нерішучість, сором'язливість, невпевненість у собі. Основа комплексів – низька самооцінка.

Комплекси можуть розвинути в тому випадку, якщо хлопчик (або дівчинка) погано вчиться в школі, наприклад, вдома немає нормальних умов для занять. Адже насправді для того, щоб освоїти шкільну програму, не потрібно бути «семи п'ядей у чолі».

Вона розрахована на звичайну дитину із середніми здібностями. Підліток, у якого вдома складна обстановка, наприклад, батьки часто скандалять або випивають, або вони давно розійшлися, а мати зайнята лише собою, приводить коханців, або мати повторно вийшла заміж, а він (а) не ладнає з вітчимою, або в родині з'явилася молодша дитина від вітчима, – росте пригніченим, замисленим, самотнім. Йому (їй) не до навчання, у нього свої, недитячі проблеми. Кілька разів вчителя звернуть увагу на погану успішність, виставлять в якості «негативного прикладу», – і у хлопчика (дівчинки) вже сформувався комплекс неповноцінності, він (а) вважає, що у нього (неї) немає здібностей до навчання. У підлітка опускаються руки – навіщо старатися, якщо всі вважають його «дурним» і ні до чого не придатним?!

Будь-яке зауваження, косий погляд, а тим більше глузування і «ярлики», – боляче зачіпають і без того вразливе самолюбство підлітка. Формується стійкий комплекс неповноцінності. Ставши старше, він (а) як і раніше вважає себе ні до чого не здатним і свідомо веде себе як невдаха. А доля не любить невдах і боляче карає тих, хто опустив руки і махнув на себе рукою. Глузування однолітків із приводу зовнішності або фігури теж можуть створити фон для формування низької самооцінки і комплексів.

У підлітковому віці всі дівчатка перетворюються на «гідкого каченяту». Якщо знайдеться нетактовний однокласник, який відпустить ехидне зауваження на адресу її «плоскої фігури» у той час, як однолітки вже носять бюстгальтер, або юнацьких вугрів, або жирної шкіри, жирного волосся, незграбності і незручності під час спортивних ігор або на заняттях з фізкультури, – то невпевнена в собі дівчинка починає з цього приводу комплексувати, хоча всі її уявні «недоліки» типові для підліткового віку [7, 78].

Багато дівчаток переживають відчуття власної неповноцінності. Тут багато що залежить від правильної тактики батьків. Коли у доньки виникають проблеми, потрібно ненав'язливо допомогти їх вирішити, підбадьорити, якщо вона засмучена або потрапила в складну ситуацію. Батьки повинні постійно навіювати дочці, що вона не тільки не гірше, а краще за інших – найкрасивіша, найулюбленіша, найпривабливіша, найчудовіша. Тільки так вони можуть підтримати дочку в цьому дуже вразливому віці і не дати сформуватися почуттю власної неповноцінності.

І не варто думати, що зайвою похвалою можна розпестити або «захвалити» дівчинку, і вона дуже «загордиться» про себе. Вона лише придбає упевненість в собі і навчиться себе реально оцінювати.

Не всі батьки розуміють, наскільки підліток невпевнений у собі і як йому потрібна їхня підтримка. Вони говорять не підбадьорливі слова, які допомогли б підвищити його самооцінку і подолати його комплекси, а навпаки, лають, засуджують його поведінку, вказують на недоліки і читають нотації.

Саме батьки повинні допомогти своїй дитині подолати комплекси і підвищити самооцінку. Підлітки, які ростуть у родині з гарним емоційним кліматом, коли батьки не втручаються в його життя, але завжди поруч, підбадьорюють і підтримують, – як правило, не страждають від комплексу неповноцінності [8, 174].

Як відомо, однією з типових ознак комплексу неповноцінності є егоцентризм і егоїзм. Егоцентризм (від лат. ego – я і centrum – центр круга) – неспроможність індивіда, який зосереджується на власних інтересах, змінити вихідну пізнавальну позицію стосовно певної думки чи уяви, яка суперечить його досвіду.

Егоцентричний рівень сформованості і духовності, який характеризується переважно прагненням лише до власної значущості, вигоди, престижу може розглядатися як низький. Він же передбачає ставлення до себе як до найвищої цінності, а до інших – чисто споживацьке, яке залежить від того, чи може інший стати знаряддям досягнення власного успіху чи ні. Якщо може, то він оцінюється позитивно, як зручний, хороший, якщо ні – перешкоджає, загальмовує – то як поганий, ворог.

На такий аспект егоцентризму частіше звертають увагу більшість психологів, що найчастіше зводиться до бачення проблеми егоцентризму в моральному плані. Тобто егоцентризм розглядається як щось негативне, яке заважає конструктивній колективній діяльності.

З цим цілком можна погодитись, але при більш детальному вивченні егоцентризму індивіда спливають ще декілька непомічених але також важливих аспектів цього поняття.

Так, егоцентризм сприяє виживанню людини в середовищі, оскільки він зумовлює спрямування зусиль людини на власну особистість, а значить на підтримку власної

життєдіяльності. Мова йде про помірний егоцентризм. Звичайно, сильно виражений егоцентризм заважає людям приходити до якогось компромісу в їх діяльності, і тоді виникає боротьба між індивідами за принципом «кожен сам за себе», а так як людина істота колективна і багато в чому проблема її виживання залежить від якості спільної діяльності з іншими людьми, то така ситуація аж ніяк не сприяє виживанню індивіда.

Ця сторона проблеми хоча і менше, але все таки розроблена в психології. Але в ситуації з егоцентризмом в тіні залишився ще один аспект проблеми. Мова йде про егоцентризм як ступінь індивідуального розвитку. Егоцентризм проявляється в ранньому дитячому віці і завершується до 12-14 років.

Егоїзм (від лат. ego – я) – це ціннісна орієнтація суб'єкта, яка характеризується перевагою в його життєдіяльності корисливих особистих інтересів і потреб безвідносно до інтересів інших людей або груп. Така характеристика поняття свідчить про його схожість з егоцентризмом. Але егоцентризм є первиннішим. Егоїзм є породженням егоцентризму, тобто це риса особистості, яка розвивається на основі егоцентризму. Здоровий, помірний егоїзм сприяє нормальній життєдіяльності людини, надмірний егоїзм приводить людину до непотрібної сторони життя.

Егоїзм визначається як ціннісна орієнтація, тобто дещо таке, що є конструктором мислення людини, рівняючись на який, здійснюється діяльність індивіда. Тобто це таке утворення, що не має органічної основи, а утворюється виключно під впливом соціуму, відповідного виховання. Але як ми бачимо егоїзму передують егоцентризм – тобто конкретна, реальна, обов'язкова стадія розвитку особистості [9, 387]. Тому ми вважаємо, що егоїзм – це не ціннісна орієнтація, а необхідна риса, в тій чи іншій мірі притаманна кожній особистості.

Отже, ми бачимо, що егоїзм характерний для кожної людини. Інше питання – міра вираженості егоїзму в поведінці і діяльності індивіда. Надмірний егоїзм дорослої людини є, на нашу думку, ні що інше як застрягання на певній стадії розвитку. Надмірний егоїзм означає, що індивід за певним параметром (егоцентризмом) залишився на більш ранній стадії свого розвитку. По великому рахунку, егоїстична людина є неповністю розвиненим індивідом, недосконалою особистістю. І справді: якщо спостерігати за егоїстичними людьми, можна побачити в їх поведінці багато дитячих егоцентричних проявів.

Співвіднесемо все вище сказане про егоїзм до проблеми комплексу неповноцінності. При відчутті своєї неповноцінності, індивід може озлобитися на інших, так як бачить в них причину своєї неповноцінності. Результатом цього є центрованість на собі, на своєму «Я», на шкоду іншим. Отже, оскільки егоїзм є характерною ознакою комплексу неповноцінності, то можна сказати, що індивіди з почуттям неповноцінності є людьми, які застрягли на певному етапі свого розвитку, недорозвиненими людьми. З цього випливає, що однією з причин виникнення комплексу неповноцінності є перешкоди для особистісного розвитку.

Оскільки на формування комплексу неповноцінності вирішальний вплив має соціальне середовище, то прослідкуємо як впливає соціум на розвиток інтелекту.

Існує два аспекти розгляду психічних особливостей людини: «універсальний» і «індивідуальний». До числа першого відносяться дослідження впливу депривації соціальних контактів на інтелектуальний розвиток дітей. Однак депривація є відхиленням від «еволюційно бажаного» середовища. Якщо ж індивіди забезпечені умовами для нормального розвитку, то їх індивідуальні відмінності не можуть бути пояснені за допомогою «загальних» закономірностей соціальної взаємодії. Тобто детермінанти загальноновидових закономірностей розвитку можуть не співпадати з детермінантами індивідуальних відмінностей.

Розрізняють три типи кореляції генотипу і середовища:

- 1) пасивний вплив – коли члени однієї сім'ї мають і загальну спадковість, і загальне середовище; спостерігається невинне поєднання генотипу і середовища;
- 2) реактивний вплив – реакція середовища на прояв вроджених особливостей індивіда, яка може призвести до формування певних особистісних рис;
- 3) активний вплив – індивід або активно шукає, або створює середовище, яке в найбільшій мірі відповідає його спадковості [10, 473].

Прикладом першого варіанту взаємодії «генотип – середовище» є сім'я музикантів: дитина, яка має задатки музичних здібностей, розвивається в музичному середовищі.

Другий тип проявляється в різноманітних стосунках усиновлювачів до прийомних дітей в залежності від рівня їх індивідуального розвитку. При виборі професійної кар'єри юнак активно вибирає середовище, яке відповідає його задаткам і схильностям (третій тип кореляції генотипу і середовища).

В цій моделі впливу середовища на розвиток інтелекту, яка, на відміну від інших, знаходить емпіричне підтвердження нас найбільше цікавить другий тип кореляції генотипу і середовища, а саме: реактивний вплив середовища, який є закономірним переходом від пасивного впливу середовища.

Реактивний вплив може бути позитивний або негативний. При позитивному реактивному впливі, як-то емоційно-позитивне ставлення батьків до дітей, інтелект дитини розвивається вільніше, внаслідок чого вони краще вчать і отримують соціальне схвалення від педагогів, батьків, родичів, однолітків і т. д. Це розвиває в учнів певну впевненість в собі, яка може вилитись в комплекс зверхності стосовно тих учнів, інтелект яких нижчий за їхній.

Слід відзначити, що позитивний реактивний вплив може здійснюватися при наявності в індивіда задатків, а також без них. Вірогідніше за все, що комплекс зверхності проявиться у дітей, на яких здійснювався позитивний реактивний вплив, але в яких слабо розвинені відповідні задатки. В цьому випадку дитина отримує оманливу впевненість в своїх здібностях, зокрема інтелектуальних, яка не підтверджується результатами її діяльності (наприклад, учбової), і яка відповідно до цього не сприймається її оточенням. Неприйняття іншими дитини як такої, що має високий інтелект, може призвести до двох варіантів її поведінки. Учень або усвідомить свій реальний інтелектуальний рівень і вдасться до заходів, щоб його покращити, або ж він так і залишиться при своїй думці. При другому варіанті поведінки у дитини спрацьовує психологічний захист «всі вони мені заздять», і тоді у неї формується комплекс зверхності, який і є цим психологічним захистом. Вірогідність формування комплексу зверхності вища, коли цей захист підтримується батьками чи іншими особами. Комплекс неповноцінності негативно впливає на інтелектуальний розвиток людини. Індивід з високим рівнем інтелекту не може його проявити внаслідок відчуття своєї неповноцінності, внаслідок страху перед можливою невдачею. В той же час інтелект людини з комплексом неповноцінності може слугувати засобом для компенсації цього почуття.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що комплекс неповноцінності – це сукупність психологічних та емоційних переживань людини, які виявляються у почутті власної збитковості та ірраціональної віри у перевагу оточуючих над собою. Комплекс неповноцінності виникає внаслідок численних причин, таких як: дискримінація, душевні травми, свої власні помилки і невдачі тощо. Комплекс неповноцінності суттєво впливає на самопочуття і поведінку людини.

Люди, які страждають комплексом неповноцінності, розглядають себе як дещо малозначиме і збиткове. У багатьох людей на його ґрунті розвиваються депресії, за якими у тяжких випадках може слідувати небезпека самогубства.

Одним із симптомів комплексу неповноцінності може бути демонстрація сигналів, якими людина намагається звернути на себе увагу інших людей. Іншими симптомами може бути недостатність контактів, боязнь людей, боязнь помилитися, постійна напруга. Комплекс неповноцінності іноді являється також підсвідомою причиною дефектів мовлення.

Нерідко характерними є намагання компенсувати комплекс неповноцінності роллю жертви, яка виставляється напоказ. У молодих чоловіків для маскуванню почуття неповноцінності часто спостерігаються підвищена агресивність і зловживання алкоголем, а також символи статусу, такі як спортивні автомобілі, характерний одяг тощо. Надмірна зверхність також може свідчити про внутрішньо порушене почуття власної гідності.

Почуття неповноцінності і впливаючі з нього депресії нерідко сягають корінням в раннє дитинство. Науково доведено, що недостатня увага до дитини і постійна критика можуть підірвати розвиток здорового почуття власної гідності у підлітка.

Поряд з психологічними факторами в розвитку комплексу неповноцінності, не менш важлива і роль інших зовнішніх чинників – демографічних, соціальних, політичних, релігійних, етнічних і навіть сексуальних. Нерідко, представники меншин, будучи жертвами дискримінації, страждають комплексом неповноцінності в одній або декількох із згаданих категорій. Наприклад, серед етнічних меншин нерідко зустрічається

комплекс етнічної неповноцінності. Серед людей, які виростили в бідних родинах на тлі заможності інших людей може сформуватися комплекс класової неповноцінності і т. д. [4; 372]

Комплекс неповноцінності – в цілому, негативне явище. Проте, в деяких випадках, він може мотивувати людину на досягнення позитивних цілей в житті. Комплекс неповноцінності – думка індивіда, при якому він вважає себе збитковим, скривдженим, внаслідок фізичних вад або / і психологічних упереджень.

Проте, комплекс неповноцінності, не слід розуміти, як щось патологічне, яке вказує на хворобу. Неповноцінність – нормальне, природне для людини почуття. Адлер навіть сформулював афоризм: «щоб бути повноцінною людиною, треба володіти комплексом неповноцінності». Як же це розуміти? Спочатку Адлер звернув увагу на факти фізіологічної неповноцінності окремих органів: адже ні в одній людині всі органи не бувають добре сформовані і розвинені. В одного – витривале серце, але хворий шлунок, в іншого – хороший зір, але нікчемний слух, у третього – сильний інтелект, але мляві почуття і т. д. Органи і функції здатні в якійсь-то мірою замінювати, компенсувати один одного. Серце з хворим клапаном працює так, що розвиває сильну серцевий м'яз. Людина зі слабким зором схильна частіше прислухатися. Але Адлера найбільше цікавить компенсація у межах однієї функції: дитина зі слабким зором тренує себе у мистецтві розглядання предметів, людина зі слабким слухом напружує слуховий орган і поступово вчиться розрізняти найтонші відмінності звуків.

Відомо, що деякі художники мали в дитинстві вроджену короткозорість, а композитори – поганий слух. Великий оратор Греції Демосфен у дитинстві заїкався. Люди, що володіють слабким здоров'ям, розвивали свої сили і здібності, борючись з недугою. Саме вони нерідко роблять видатні відкриття і створюють шедеври культури.

Крім фізичних дефектів існують соціально-культурні форми неповноцінності (у вікових, статевих, економічних, політичних і моральних відносинах). Вік – головне і універсальне джерело неповноцінності. Дитина – нещасна істота. Адже вона багато в чому залежить від дорослих, змушена їм підкорятися, шукати в них допомоги. Та й самі дитячі стосунки зовсім не ідилічні.

У них мало моральності, жалості, і багато боротьби, егоїзму, напруженості. Навіть деякі дитячі прізвиська («Товстун», «Косий», «Блоха») могли б розкрити безліч драматичних історій. Дитинство триває довго. Поки людина не подорослішає, вона відчуває себе неповноцінною, і це почуття неповноцінності зберігається потім на все життя – навіть у процвітаючих людей, не кажучи вже про невдах. Посиленням почуття неповноцінності супроводжується вступ особистості в кожен нову вікову фазу. Дуже не впевнені в собі підлітки. Вони вступають у групове, суспільне життя, де немає батьківського піклування і де треба проявляти розум, швидкість реакції, обізнаність, силу. Серед підлітків йде боротьба за престиж і лідерство в групі, за успіх у протилежної статі.

Поразка створює у підлітка сильне почуття неповноцінності. Зрілий чоловік також схильний до цього почуття, якщо він з будь-яких причин втрачає свій соціальний статус. І вже нема чого говорити, як розчаровує, сповнює приниженості та безсилля самопочуття старого – позбавленого роботи, обмеженого у коштах, що втратив багатьох друзів і близьких, забутого власними дітьми.

Статеві стосунки формують у молодих людей почуття неповноцінності. У дівчинки воно виникає тому, що до неї з самого дитинства ставляться як до істоти «другого сорту». Її можливості виграшних, переважаючих соціальних позицій зайняті чоловіками.

Але і у молодих людей нерідко виникають сумніви, чи є вони «справжніми чоловіками», чи достатньо у них відваги, розуму, лютості, сили та інших якостей, які пов'язують з чоловічим ідеалом. Бути чоловіком означає більшість бути при владі, бути «нагорі», а бути жінкою – значить підкорятися, бути «внизу».

Нерівність статей можна пояснити нерівністю соціальних ролей чоловіка та жінки, відмінністю культурних вимог до чоловічої та жіночої поведінки. Протест проти приниженого становища Адлер, зокрема, називав «чоловічим протестом» і підкреслював, що його можна спостерігати як у дівчини, так і у юнака, який боїться, що його назвуть «бабою», «ганчіркою», «дівчиськом». Відчуття неповноцінності може виникати у зв'язку з відносинами багатства і бідності, влади та безвладдя, високої та низької кваліфікації.

Література:

1. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков : Социально-психологические и психиатрические аспекты. – Минск : Беларусь, 1988. – 208 с.
2. Блюм Г. Психоаналитические теории личности / Пер. с англ. – М. : Изд-во «КСП». – 1996. – 243 с.
3. Реан А. А., Коломенский Я. Л. Социальная педагогическая психология – СПб. : Питер Ком. – 1999. – 416 с.
4. Введение в практическую социальную психологию. Учебное пособие для высших учеб. заведений / Под ред. Ю. М. Жукова, А. А. Петровской, О. В. Соловьевой. – М. : Смысл. – 1996 – 373 с.
5. Общение и формирование личности школьника / Под ред. А. А. Бодалева и Р. Л. Кричевского. – М. : ВЕЧЕ. – 1987. – 105 с.
6. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М. : ЧеРо, 2000. – С. 288-318.
7. Кондратьев М. Ю. Особенности психосоциального развития подростков // Вопросы психологии, 1997. – № 3. – С. 69-79.
8. Кондрашенко В. Т. Девиантное поведение у подростков: Социально-психологические и психиатрические аспекты. – Минск : Беларусь, 1988. – 208 с.
9. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М. : АСТ, 2002. – 812 с.
10. Бреслаев Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.

Анализируются причины формирования такого качества ребенка, как чувство собственной неполноценности; рассматриваются направления и технологии учебно-воспитательной работы, которые бы минимизировали это качество, обеспечили социализацию ребенка как полноценной личности.

Ключевые слова: ребенок, личность, неполноценность, обучение, воспитание, культура.